

TÓTH ZOLTÁN

A történelmi Magyarország multikulturális hagyományai

A téma időbeli és térbeli kereteit a cím részben magába foglalja, a probléma kikerülhetetlen aktualitása s az értelmezéshez szükséges időperspektíva követelményei azonban nyilván messze túllépik ezeket. Szűkebb, történelmi értelmében véve a múlt századi Magyarország kellene legyen a vizsgálódás időszaka 1918-ig, a Monarchia felbomlásáig. Ezen belül pedig a hangsúly a dualista korszaknak, ma úgy fogalmazzunk általában, „polgárosodó” művelődési, műveltségi színpéjére esne, benne a jelentős és különös szerepet játszó európai metropolisszal, Budapesttel.

Hogy mit értünk műveltségen (kultúrán), illetve multikulturalitáson - erre is kellene jobb terminus technikust találni - ez már valódi tartalmi, koncepcionális kérdés, amelynek valószínűleg a következő időszak műhelymunkájában kellene kialakulnia. Annyit azonban meg kell jegyeznünk a fogalmakkal kapcsolatban, hogy a „multikulturalitás” mint a tudományos áramlatokkal hozzánk sodródott terminus technikus - olykor mint címke-háttérben álló kérdések és jelenségek saját viszonyaink közti azonosítását sem igen kerülhetjük meg. A multikulturalitás kutatása a mai nyugati posztindusztriális társadalmak, tömegdemokráciák belső, jelentős részben a mindenkori munkásvándorlások nyomán keletkezett műveltségi különbségeinek és ezek ütközésének talaján született. A kultúra ebből a szemszögből nézve elsősorban politikai, belső integrációs kérdés. A „megismerő politika” (Ch. Taylor) mögött azonban a műveltség az utóbbi fél évszázadban a „megértő néprajz”, a szociálanropológia és a modern társadalomtörténet (nyomasztó súlyú) eredményei nyomán átalakult, egyetemi oktatásban begyakorolt fogalmi állnak. A mi történelmi területünkön ebből a szempontból, például a magyarországi nemzetiségek hagyományos művelődéstörténelmi értelemben vett kultúrája mint az intézményes elitkultúra nyelvi, nemzeti változatai, nem jelentenek külön kultúrát.

A téma aktualitása nem aktualizálását jelenti, hanem azt a problémát, amit nem kerülhetünk meg. Ha az lenne a szándékunk, hogy visszavonulunk a múltba, teljesítményünket akkor is mai magyarországi identitásválságok szempontjából fogják megmérni. A multikulturális hagyományok a mai multikulturális jelenségekhez viszonyulnak. Ha közvetlen nincs is szándékunk ezekbe a vitákba bekapcsolódni, számolni kell azzal, hogy a hagyomány a történelmi Magyarország szétdarabolásától a mai napig, két erőteljes átalakító időszakon ment át: az egyik - bármennyire is vonakodunk köztörténelmi fordulópontokhoz igazodni - a Trianon utáni, két világháború közti (trianoni) időszak, a másik, a második világháborút, különösen a békekötést 1989-ig követő kerek negyven év.

1. Az elsőt, a *trianoni időszakot* úgy jellemezhetném - madártávlatból nézve térségünk műveltségi térképét -, hogy egy korábban a magyarországi nemzetiségek egy részére, első sorban a románokra és a szerbekre jellemző folyamat indult el a térség magyar népességénél: a leszakított területeken kisebbségi nemzeti identitások jöttek létre.

Mától az első világháború utáni időszakra visszatekintve a „kisebbségek”, a Monarchia utódállamaiba szakadt magyar és néhány, a trianoni Magyarországon maradt nem magyar népcsoport mint nagycsoport kimeríti a modern nemzetben belüli etnikum kritériumát. Az utóbbiak esetében elsősorban a németekre és a szlovákokra gondolok, akik a kitelepítések, illetve a lakosságcsere után is számon tartják magyarországi etnicitásukat. Az etnikumok a 19-20. században nem informális csoportok már, mint általában a néprajzi csoportok. Felekezeti és nemzetiségi formájukban a modern etnikumok szimbolikusan és intézményesen kifejezett közösségek. Politikai téren általában éppen a nemzeti és etnikai intézmények törvényesítésével és finanszírozásával kapcsolatban jelennek meg.

A kisebbségi „mi tudat” gyors kialakulását, annak tudatosodását, hogy nem az államnemzethez, hanem az anyanemzethez képest vannak kisebbségben (Bíró A. Zoltán), Trianon után bizonyára elősegítette az, hogy legtöbb esetben, mint a bánáglaknak vagy a felvidékieknek, már a régi Magyarországon is volt táji hagyományuk. Ahol ilyen eredetileg nem volt, mint Kárpátalján vagy az Ausztriába, Burgenlandba került soproniak és mosoniak vagy a bécsi magyarok esetében, a nemzettudat melletti önálló kisebbségi etnikus tudat megszületése szinte az utóbbi évek fejleménye. Erdélyt, nemzeteivel, ma is egy külön kisországra szabott problémának tartom. Ugyanakkor fölfedezhető az utódállamokban a saját anyanemzeteikkel egyesült régi nemzetiségek nemzetükön belüli, számon tartott régi regionális etnikai karaktere, mint az erdélyi (argyelán) vagy bánáti román két felekezeti változatukban. Az utóbbiak azonban nem hagyományos, a rendi korszak eredeti tagoltságát hordozzák magukon, mint proto-nacionális formációkat (Hobsbawm), amelyeket a polgári kor velük együtt örökölt, hanem modern etnikumok (népek).

A kettő, a hagyományos és a modern etnikum különbsége ott a legvilágosabb, ahol tovább élnek egymás mellett térben is, és az egyes ember azonosságtudatában is, mint a romániai vagy erdélyi magyar identitás (akkor is, ha nem a történeti Erdélyben van), s benne vagy mellette a székelyeké. Határeset a szlovénektől magukat megkülönböztető vendeké. Megint más eset viszont a történelmi Magyarország keretein belül született két nemzet, a szlovák, amelynek önmagán belül is fejlett hagyományos etnikumai léteznek, és a kárpátukrán, ruszin.

Ha tehát azt feltételeztük volna, hogy a hagyományos népiség (etnicitás) a polgári nemzeten belül háttérbe szoruló, feledésbe vesző jelenség, azt kell ma tapasztalnunk, hogy a modern közösségi „fikciók”, vagy „képzelt közösségek” alatt a régi fikciók életképessége is megmaradt. Sőt, a népiségnek új, a nemzeti azonosságtudatba beépült formái is vannak, amelyek a szemünk előtt formálódnak. A népiség nem pusztán történeti analógia, hanem a tulajdonképpeni társadalmi és műveltségi csoport, amelyet, politikai tendenciákat kifejezve, nevezhetünk „nemzetiségnek” vagy, véleményem szerint, még torzabb formában „kisebbségnek”. Valójában mindezek a régi és új etnikumok a nemzetiség mellett, esetenként vele szemben is, társadalmunk alapszerkezetét tagoló nagycsoport-képződmények.

Az etnikum mint társadalmi, illetve társadalomtörténeti nagycsoport-kategória, hihetetlen színességével és történeti rétegzettségével, tapasztalatom szerint elemezhetővé tesz egy sor olyan társadalmi, műveltségi jelenséget, amit a nyelvi nemzetiség a modern változásokban már gyakran elfed, sőt normatíván kizár, tabusít. A tabusítás tárgyai a múlt században már a család és a nemzet közti, hagyományos (és elvben) leszármazási közösségek, amelyekbe természetesen nemcsak beleszületni lehet, hanem rítusokon keresztül is tagjává lehet válni. Ilyen intézményes leszármazási közösség végeredményben minden valamikori rendi jogi csoport, köztük elvben a felekezetek és a kiváltságos csoportok is. A tabusított hagyományos közösség, amely az új, képzelt közösséget megosztással fenyegethetné, a modern korban különös, önálló életet kezd élni - miközben mint pozitív és negatív születési kiváltságok közössége nem felel meg a kor általános erkölcsi és intézményes jogi értékrendjének. A közösséghez tartozás informális téren az egyénre nézve mégis megőrzi pozitív és negatív presztízsét („Úr és paraszt”).

Ha a hagyományos etnikumoknak szűkebben vett korszakunkbeli, múlt századi, a „polgári egyetemülésen” (Kossuth) belüli sorsát csak villanásszerűen felidézzük, szembetűnővé válik, hogy sajátos partikuláris modernizáción, a nemzeti nagycsoportot követő, ahhoz alkalmazkodó fejlődésen mennek át, politizálódó felekezetekké, illetve nemzetiségekké formálódnak. Az etnicitás a modern egységesülési tendencia alatt tovább éli történetét. A polgári korban kollektív önmeghatározásuk formája a politizálódás lesz, amin azt értem, hogy értelmiségi elitjük kialakítja azt a nyelvet, s azokat az intézményes formákat, amelyekkel saját normáik és érdekeik szerint képesek lesznek a mindenkori állatni keretekhez és etnikus, nemzeti viszonyokhoz (hierarchiákhoz) való kollektív alkalmazkodásra. Nemzetenként és

egyházanként s szinte nemzedékenként újra és újra kell fogalmazni az azonosságtudat és a lojalitás kérdéseit, és meg kell találni hozzájuk a szervezeti formákat.

A normák és az érdekek kinyilvánítása nyilván az etnikumok saját belső társadalomszerkezetére támaszkodik. Mivel az önmeghatározás és az érdekér vényesítés politikai formákban, s az olyan amilyen, de intézményesen szervezett polgári nyilvánosság előtt zajlik, minden etnikumnak égető problémája a politikai beszéd nyelvét ismerő elit kiállítása - és az iskolaügy. A csonka rendi szerkezet ezen a téren szinte behozhatatlan hátrányokat jelentett. A megindult világban a közösségi nyelv és a közösségi rítusok fenntartására, ha kalapos királyunk nem vágott volna rendet bennük, valószínűleg akkor sem lett volna már elegendő egy-egy, a falvak, mezővárosok népével együtt élő kolostornak nem ritkán írástudatlan szerzetessége. Az etnicitásnak ez a modern, szekularizálódó és világi elitre (értelmiségre) felépített megjelenési formája rányomja bélyegét a probléma történeti, szociológiai stb. tükröződésére- ugyanis hogy mi válik bennük hagyománnyá, mi pedig tabuvá.

A polgári kor magyar társadalmának műveltségi színekében a jellegadó, s minden úri középosztályi, dzsentrí-mittelstand vonásával együtt *polgári műveltség* különös és tüntetően elkülönülő színfolt. Aki polgárosodni akart - ha azt korábban nem is így hívták - el is kellett különülni. Az elitnevelésnek a rétegnyelvvel együtt elsajátítandó szerves részei voltak az elkülönülés formái, kezdve a köszönés és a megszólítás gazdag, kifejező skáláján, folytatva a polgárosított hagyományok, viselkedési szabályok elsajátításán s velük együtt a tabuk tiszteletben tartásán.

2. A második, az identitásokban mély nyomot hagyó korszakban, *a második világháború után*, ha ez nem is volt akkor még nyilvánvaló-sokak előtt ma sem az -, valóban új helyzetek alakulnak ki. Nem ismétlődnek történeti helyzetek. A háború és az ország megszállása a mai szemlélő előtt is elfedi azt, hogy világszerte véget ért egy nagy korszak, a tulajdonképpeni polgári kor. Ez Nyugaton tarthatott vagy kétszáz évig is, én hazai használatra, a játékosság kedvéért '48-tól '48-ig számítom - valójában ránk nézve már a békekötéskor - vagy már előbb - eldőlt a sorsa. A változás jelei Nyugaton már a háború alatt és azt követően is megfigyelhetők, mindenekelőtt az állam szerepének és a szociális kérdésnek a megváltozásában.

A folyamatok újdonsága Nyugaton a hatvanas években válik feltűnővé, amit mi kettős fénytörésen keresztül néztünk végig. Az egyik a huszadik századi társadalmi katasztrófásorozat eredményeképp elpusztult vagy tönkretett, a társadalmi rétegszerkezetben széles udvarú közép-európai típusú kispolgárság hiánya. Ezt van aki proletarizálódásnak nevezi. A törést a magyar társadalom oldalhajításokkal igyekezett pótolni. A másik perspektívát befolyásoló tényező a Közép-Európa másik felétől való elszakítottság. A kétféle fénytörés kétféle megszakítottság, amely a kultúravesztés egész füzérét vonta maga után.

A háború utáni bizantin szekularizációs (népi néphatalmi) időszak, véleményem szerint, bármennyire is külső beavatkozással történt, ezek között a társadalomszerkezeti feltételek közt tartósan felszínre hozott egy nálunk is, mindig is létező *plebejus identitást*. Ez világi és egyházi hagyományellenességével és egalitárius magántulajdon-ellenességével együtt semmivel sem kevésbé hagyományos jelenség, mint a Werbőczyhez fűződő közjogi intézményes hagyomány. Csupán ez a plebejus hagyomány a valamikori rendi megosztottság határvonalának másik oldaláról származik.

A plebejus hagyományt Európa-szerte a szocialista mozgalmak polgárosítják. A polgárosítást szó szerint is vehetjük, mert ennek a plebejus hagyománynak eredetileg, a jobbágy- és parasztlázadásokhoz hasonlóan, majd éppen az e korban és legtisztább formában éppen ebből a hagyományból táplálkozó, népi vallásokként terjedő szektákhoz hasonlóan, hiányzott a politikai kultúrája. A hiányzó politikai műveltségi formákat az ezeket helyettesítő

marginális, kispolgárelenes kispolgári, általában radikálisan ideologikus értelmiségi rétegműveltség fedi el.

A második világháború után a tömegpárti mozgalmi gépezetbe szorított műveltségi tömegnek eredetileg mindkét réteg-összetevője, a plebejus és a marginális kispolgári is, közömbös vagy ellenséges volt az etnikus és modern nemzeti típusú identitásokkal szemben. Az antinacionalizmusnak személyenként és csoportonként sokféle mozgatórugója lehetett, egyszerű vallási vagy például az osztály- és úri középosztályi (rendies) státus széles rétegekre kiterjedő diszkrepanciája, esetleg evvel karöltve, az előző asszimilációs századból örökölt megoldhatatlan identitási konfliktusok.

A nemzeti kérdés úgy lesz osztálykérdéssé, hogy a nacionalizmus szinte minden formájában összekapcsolódott a tulajdonnal, részint mint a tulajdonosok „nációja”, exkluzív hatalmi politikai közösség (például a „honfoglalók” vagy méltó utódaik, a nemesek), részint mint a tulajdon műveltsége, a mikro strukturális szintre is leható, („kispolgári”) mentalitásba épült társadalomszervezeti elv. Ez nálunk mint agrár-társadalomban a földkérdésben éleződött ki, de erős, többrétegű közép-európai városi hagyományai is vannak. Eötvös Károly, mikor a múlt század végén a nazarénusok társadalmi talaját kutatja, hosszan kell elidőzzön a városi kézműves iparosok és segédek körében.

Más szintéren, a magyarországi plebejus öntudat legpregnansabb megjelenésekor, az elmúlt századvég alföldi agrárszocialista mozgalmával kapcsolatban, vitatkozhatunk azon, hogy a modern bérharc vagy a földosztás követelése volt az uralkodó (Király István). Bérharcban nyilván a bérkövetelések kerülnek előtérbe. Szántó Kovács János vásárhelyi perétől az 1919-es földtörvényt kommentáló Móricz Zsigmondon keresztül Veres Péterig a paraszti földtulajdonban látták a szegényparaszti társadalmi emancipáció útját. Jögalapját pedig - mielőtt azt gondolnánk, hogy itt mégiscsak elosztási kérdéstről lenne szó - mindnyájan a honfoglaló magyarok eredeti egyenlőségére vezették vissza.

A „plebejus kultúra” sem egyféle. A történeti eszmék „közhely-tipológiájának” szintjén a plebejus társadalomszervezeti műveltségnek is bizonyára van egy egyetemes (európai) formából összeállítható gerince, mint a parasztság tárgyi világának s a folklórnak. Tájai változataik közt hazánkban kisebb lesz a különbség, mint ahogy azt monográfusai gondolják, majd ha ilyet írnak, s majd ha egy erről szóló atlaszt is készítünk. Ha vannak különbségek, valószínűleg ezen a téren is kiütköznek a feudális kor kiváltságos területei. Átjárást is fogunk találni az úri műveltség, a parasztgazdák szellemi néprajza felé. És könnyen lehet, hogy tanácstalanul fogunk kitérni az elől a legsajátosabban jellemző tapasztalat elől, hogy a plebejus kultúra nem csak emancipációs, hanem például kasztos típusú törekvéseket is hordozhatott. Az egyenjogúsításhoz nem mindenki számára létezett olyan jog, amely az általa elismert közösség értékrendjén belül érvényes. Ezért volt létjogosultsága annak, hogy az 1798-as, Nagy Francia Forradalmat Lefebvre mint a nemesség, a polgárság, a „nép” és a parasztság külön-külön forradalmaiként írta meg. A szocialista hagyomány is olyan felvilágosodott környezetben lép a politikai színtérre, ahol nem a fennálló hierarchián belüli mozgás, a mobilitás a társadalmi emancipáció útja, hanem a fennálló értékrend tagadása. Az ipari forradalmak, politikai forradalmak s egyben a vallási szekták korában az egyházak és a szervezett munkásmozgalmak „szektás megnyilvánulások” elleni küzdelme sem pusztán frázisok kérdése volt.

A szociális emancipációnak ennek ellenére, szemben az importált, de nem teljesen idegen kollektív eszményeket örökölt kelet-európai, mindeneke előtt orosz modellekkel, nálunk az individuális tulajdon szerzésével, a „tulajdon műveltségével” és társadalomszervezeti formáival összefüggő változata maradt mértékadó. (A bolsevik, kelet-európai típusú kollektívizmusnak kevés köze volt a németes közép-európai intellektuális marxizmushoz, mindkettő külön életet élt.)

A Kádár-korszakban Magyarországon is a szomszédos „paraszt nemzeteknél” hasonló módon zajlott le a második, szocialista ipari forradalom. A lezajlott társadalmi átrétegződés nagyrészt a parasztságból verbuválódott „széles nemzeti (családiház-tulajdonos) középosztálya” identitása meghatározásához is csak az utóbbi tíz-tizenöt évben megújuló hagyományos formakészletből válogathatott. A választás az új középrétegek „szent emancipatorikus joga”. Ennek, a modern etnicitáshoz képest is új - vagy posztmodern? - etnikus és nemzettudatnak problémája szociológiailag hiányosan, társadalom-és művelődéstörténeti téren pedig szinte teljesen föltáratlan. Egyelőre annyit lehet sejteni, hogy éppúgy különbözni fog a polgári kor középosztályi nacionalizmusától, mint ahogy az különbözött a '48 után demokratizálódott nemesi rendi nacionalizmustól, amely a magyarnemzeti hagyományt megteremtette. Az is sejthető már, hogy ez az identitás nem a felvilágosodásra fogja visszavezetni eszmei gyökereit.

Mindezeket azért tartottam szükségesnek, szinte csak a problémát jelezve felsorolni, hogy alátámasszam véleményem, amit különben szociológiai múltamban empirikus tapasztalatok kényszerítettek ki, hogy mai viszonyainkat szem előtt tartva sem létezik egyetlen, egyfajta azonosságtudatot teremtő hagyomány.

Van saját hagyományunk, a magyar középosztályi értelmiségi hagyomány, amely szintén csak etnikus változataiban létezik, és saját változatunk rálátásunkat öntudatlan öntudattal befolyásolja.

Az értelmiségi hagyományok, legalábbis Aquinói Tamás óta „etnocentrikusak”. Nem egyéni rossz tulajdonságokról van szó, hanem nagy csoportok magukról és egymásról kialakult, egymásnak feszülő kollektív tudatáról. Az „előítélet” is egyéni hajlamot sejtet, pedig ha előítéletről van szó, annak gyökerét többnyire korábban, intézményesen meghozott, gyakran kodifikált ítéletekben kell keresnünk. Ismertek ezek nemzeti, nemzetiségi és felekezeti téren is.

Az etnocentrizmus a középosztályi hagyományok első és legföltűnőbb közös jellemzője, ami azt jelenti, hogy saját, örökölt és többnyire öntudatlanul követett normatív korlátai között képes csak tájékozódni. Az osztályspecifikus és etnikus normák egymással való ütközésére (esetleg ütköztetésére) külön, minden egyes csoport saját használatára kialakult szokások léteznek, mint az egyes csoportkultúrák, rendek, „nemzeti jelleme” egyénítő vonásai.

Az új, polgári populus és plebs változott formában is rendies műveltségi tömbjei között a kettő szigorú hierarchikus viszonyinak megfelelő közvetítési intézményrendszer működött, és működik ma is. Ezek az iskolák, amelyekhez, mióta állandó hadsereg létezik, szinte mint a plebs, a nem kultúrahordozó köznép elsőszámú iskolája, a katonaság is hozzátartozik. Sőt, ameddig a szorosabb értelemben vett iskolák csak felekezeti kezelésben léteztek, ez volt az egyetlen, eredeti funkciója mellett az abszolút monarchiák szándéka szerint is tudatosan nevelési, az akkori elveknek megfelelően inkább fegyelmezési céllal működő világi intézmény. A nacionalizált, nemzeti nyelvű iskolák, mindenekelőtt a közvetítés frontvonalán álló népiskolák, amelyeknek több mint hetven százaléka a dualista korszak végén is egyházi kezelésben volt, a polgári korban is a felekezeti etnikus műveltségek közvetítésének infrastruktúrái voltak.

A közvetített műveltség azonban soha, távolról sem jelentette a műveltségnek az életben működő, talán az antropológiai értelmében vett fogalmakhoz legközelebb álló egészét. Ami a tankönyvekben található, az a köznéppel, már az írásbeliségénél fogva is szemben álló sajátos *iskolai műveltség*. Ez az iskolai műveltség valójában senkinek nem volt a saját műveltsége, mint ahogy azt történelemkönyveink művelődéstörténeti fejezeteiből vélhetnénk. Az iskolai műveltség az egyes nemzeteknek és nemzetiségeknek, ahol pedig a nemzetiség felekezeti megosztott volt, mint talán a délszláv népeket kivéve mindegyik, felekezeti etnikumaik középosztályainak államilag ellenőrzött nevelési programjait közvetítették.

A középosztály itt sem egységes. Egy községben, „poliszban”, egynyelvű közegben, az egyházközségekben és iskolaszékeiben formálisan is elkülönülnek. S ez nem „feudalizmus”, hanem a polgári kor etnikus tagoltságának jellegzetes, politizált intézményesülése. A régi, rendi szellemből a legtöbbet a latin gimnázium őrzött meg, amely, ameddig létezett, mindig megtartotta a köznyelvi műveltség fölött álló rendies presztízst és kiváltságait.

A középosztályi etnocentrizmus ugyanakkor nem egyirányú, nemcsak a mindenkori társadalmi hierarchiában nem lát lefelé, hanem oldalt sem lát. Megdöbentően tudatlanok vagyunk saját osztályunk belső tagoltsága terén s mindenféle etnikus műveltségi különbséget illetően. A tudatlansághoz s véleményem szerint az öntudatlan ütközésekhez ma hozzájárul a korábbi évtizedek szekularizációs nyomása is, de az elviselhetetlen feszültségek elől való kitérés egyszerű emberi vágya is, amely a saját azonosság kinyilvánításának kerülésére, elrejtésére, tabusítására vagy egyenesen megtagadására ösztönzött.

Az etnocentrizmus nem merül ki árnyalatokban, hanem olyan kirívó, ma is nagy hatású tézisekben fogalmazódik meg - hogy saját hagyományaimon kezdjem a tükröztetést - mint Németh László *Kisebbségben* (1939) megfogalmazott nézetei” vagy Bibó István *Eltorzult magyar alkatról* írt esszéje (1948). Mindkettő morálisan bélyegez meg és idegenként rekeszt ki más hagyománnyal élő (többségi) csoportokat. A mai publicisztikai vitákban ennek a mentalitásnak az utóélete, a hagyományos, például Széchenyi- és Kossuth-párti harcállásokba való fölzárkózás, jól látható.

A középosztályi értelmiségi hagyomány kulcsa nyilván a műveltség-, illetve a kultúra-fogalma. Saját literátus műveltségét tekinti a műveltségnek, saját identitásának belső s azt a másokétól kifelé megkülönböztető formák rendszerének. Alkot magának ugyan egy romantikus gyökerű „népi kultúra”-fogalmat, amibe a paraszti kultúrának saját szemszögéből értelmezhető, elfogadható elemeit beválogatja (ahogy erről Hofer Tamásnál olvashatni), a birtokos paraszti jócskán idealizált műveltségi elemek és a sajátja közti többség műveltségét mint műveletlenséget, nem tekinti kultúrának. Ha nemzeti jellemről van szó, ami ebből a szemszögből nézve magától értetődően a saját műveltségben, szépirodalomban és a politikában mérhető le hitelt érdemlően, akkor is kollégákkal vagy megboldogult nevezetesebb kollégák szellemeivel viaskodnak, mint a fent említett szerzők és mai kommentátoraik s jómagam. A plebs legfeljebb lélekmelengető anekdoták erejéig tűnik föl, mint például Karácsony Sándor osztályok közti partneri, alárendeltség helyett magyarosabb, kapcsolatáról szóló írásaiban. (Közben néhány néprajzkutató-antropológus és ezeknek az elfeledett rétegeknek a sorsában osztozó író fel nem említésével én is igazságtalan vagyok.)

A régi kultúrtörténetnek (Kulturgeschichte) nincsenek is a mi problémáinkra alkalmazható fogalmai. Ami itt a másfajta, plebejus társadalomszervezeti műveltség jelenségeiből számba vehető lenne korunkban, azok a szervezett munkásmozgalmak meg az egyházak, vadhajtásokkal szembeni küzdelmeiben, illetve a régi politikai perekben bukkannak föl -és süllyednek is el.

Az újjáéledő antropológia, nemegyszer az éppen tőle elvárható önreflexió híján - és, sajnos, hozzá kell tennem az igazság kedvéért, hogy társadalomtörténeti háttér nélkül is - vagy összetéveszti magát a néprajzzal, vagy a gyarmatokról visszatérve Európába, teljes módszertani fegyvercetben kerüli el ezeket a kényes, tudományos, illetve tudománytalan zátonyokat. Az emancipációs divat árján evezve így az olyan kifejezetten rendies, plebejus típusú-hiszen ez sem egyrétű dolog - társadalmi helyzetek s konfliktusok, mint a zsidóságé vagy a cigányságé, nem is kerülhetnek saját jelenségekörnyezetükbe.

Ha többféle hagyomány van, nem lehet megkerülni bennük azt, ami mindegyikükben közös, és mégis az egész hagyományrendszert kettéosztja, a nemek kérdését. Mivel a műveltséget élő egyének hordozzák, minden rend, osztály, réteg és etnikum műveltsége két, férfi és női változatban létezik és intézményesül. Ha az egyes hagyományoknak az egymás közti összehasonlításban van mindenekelőtt jellemző vonása, az épp ezen a meglehetősen

elhanyagolt területen keresendő: milyen a viszonya a nemeknek, illetve az egyes csoportokon belül a műveltség két változatának.

Itt sem a kutatás rejtett, informális dimenzióiról van szó, bár a nemiség is a legalapvetőbb szerkezeti elemek közé tartozik, ez is az egyes csoportkultúrák magánéleti, kvázi-tabu témái köré tartozik, mint a nemzeti műveltség felekezeti, illetve felekezeti-etnikai tagoltsága. Paradox módon ez a tabusítás is a társadalomszervezet modern vonása. Megtagadott, régi, a polgárt eszmékkel ütköző normák osztoznak benne a megtagadott vagy megtagadni rendelt dolgok ősi sorsában, a tabusításban: az alkotmányos egyenlőtlenség ténye a polgári egyenlőség eszményével; az örökölt társadalmi állás nyilvánvaló elsőbbsége, szemben az eltörölt születési kiváltságokkal; a leszármazás és a szex - a patria potestas, a polgári jogrend jobbkézsabálya mellett elvesztett női kiváltságok és az el nem nyert egyenjogúság; a felekezeti megosztottság és a nemzeti egység stb.

A kisgyermekkor elhagyva, minden csoport a maga normái, a felnőtt munkamegosztásnak megfelelő szerepek felé kezdte irányítani utódait. Szerszámot, kardot kapott a kisfiú, babát, fakanalat, kézimunkát a kislány. Külön helyük van a lányoknak korcsoportok szerint a családi asztalnál, a templomban, az iskolában. Másképp ítélik meg a lányok iskolalátogatását, s kezdettől fogva más képzést írnak elő nekik, amikor már előírások vannak. A nemek szerinti két változat csoportokra jellemző mutatója a századvégi statisztikában a keresők és eltartottak, illetve az önálló keresetű nők arányának változása, markánsan különböző szakmásodásuk vagy a tulajdonhoz való reális viszonyuk csoportonként, írni-olvasni tudásuk, politikai részvételük, stb.

Ha tehát a régi Magyarország „multikulturális” hagyományait keressük, s ezek mögött életteli embercsoportok viszonyaira vagyunk kíváncsiak, készen kapott fogalmainkat is szét kell választanunk saját történetileg kialakult törésvonalaik szerint.

Egy ilyesfajta vállalkozáshoz, meglehet, lesz, aki úgy látja, újfajta utópia állításához, véleményem szerint úgy lehet hozzáfogni, ahogy a jobbfajta összehasonlító kutatások teszik, az egyes jelenségek, köztük a műveltség jelenségeinek egymással való szembesítésével. Ehhez olyan, a teljes társadalomra kiterjedő művelődéstörténeti áttekintésre, képletesen szólva: térképre lenne szükség, amelyen az egyes csoportok azonosságát vagy különbségét s a különbözők egymás közti viszonyait saját természetük szerint rajzolja ki, s nem egy egységesítő vagy éppen szétválogató szándék olvassa rájuk.

Irodalom

- Barthes, R.: *Mythen des Alltags*. Frankfurt 1976.
- Benedek Katalin: Polgári mesekönyvek parasztságképe. In: *Népi kultúra és nemzettudat*. Szerk.: Hofer Tamás. Budapest 1991. 135-158.
- Benda Gyula: A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége. *Századvég*. 1992. 3-4. 169-176.
- Biró A. Zoltán munkacsoportja: A műholdas tévéadás (a DUNA-TV) - egy régió szemszögéből. *Antropológiai műhely*. 1993. 2.
- Boissevain, J.: Small entrepreneurs in contemporary Europe. In: Ward, R.-Jenkins, R. (Ed.): *Ethnic Communities in Business*. London - New York 1984.
- Bourdieu, P.: *Sozialer Raum und „Klassen”*. Frankfurt 1985.
- Bukow, W. D.: *Ritual und Fetisch in fortgeschrittenen Industriegesellschaften*. Frankfurt 1984.
- Castles, S.: *Migration und Rassismus in Westeuropa*. Berlin 1987.
- Clark, D.: Limits on the scope of ethnicity. In: Wallman, S. (Ed.): *Ethnicity at Work*. London 1979.
- Cohen, Ph.-BAINS, II. S. (Gd.): *Multi-Racist Britain*. London 1988.
- Dubiel, H.: Das Gespenst des Populismus. In: Dubiel, H. (Hg.): *Populismus und Aufklärung*. Frankfurt 1986.
- Florián Mária.: A népélet ábrázolása magyar néma játékfilmekben. In: *Közelítések*. Debrecen 1992. 323-336.
- Eötvös Károly.: *A nazarénusok*. Budapest 1905.

- Hofer Tamás.: „A népi kultúra” örökségének megszerkesztése és használata. (Vázlat egy kutatóvállalkozásról)
In: *Népi Kultúra és nemzettudat*. Szerk.: Hofer Tamás. Budapest 1991. 7-13. (Irodalom: 11-13..)
- Király István.: Az 1891-es agrárszocialista mozgalom és az 1905-1906. évi dunántúli arató- és cselédsztrájkok összehasonlítása. *Agrártörténeti Szemle*. 1980. 3-4.
- Lefebvre, Georges.: (1789.) Paris. /1936/ Editions sociales. 1970. 205.
- Márkus István.: Utórendiségünk. Gyökerek és gyümölcsök. *Valóság*. 1991. 5. 1-23.
- Móricz Zsigmond.: A földtörvény kis kátéja. Az 1919: XVIII. néptörvény magyarázata és utasítása a földműves nép földhöz juttatásáról. Budapest, A Néplap kiadása. 1919. repr. 1979.
- Mühlmann, W. E.-Llaryora, R.: *Klientschaft, Klientel, and Klientelsystem in einer sizilianischen Agrostadt*. Tübingen 1968.
- Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény. Hofer Tamás. (Szerk.) Magyarországi Kutató Intézet Budapest 1991. 201.
- Staiano, V.: Ethnicity as Process. *Ethnicity*. 1980. 1.
- Szegedy-Maszák Mihály.: A nemzetjellelem fogalmáról. In: *Hungaro-Polonica*. Tanulmányok a magyar-lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből. Emlékkönyv Waclaw Felczak 70. születésnapjára. Budapest 1986. 145-155.
- Szendrey Ákos.: A társadalmi érintkezés formái. *Ethnographia*. XLVIII. 1938. 372-385. Taylor, Charles.: *Multiculturalism and „The Politics of Recognition”*. An Essay by Ch.T. Princeton. Princeton University Press. 1992. 110.
- Varga János.: A teletulajdon a feudalizmus utolsó századaiban. *Történelmi Szemle*. 1964. 2. 378-390.
- Zientara, B.: Populus -Gens - Natio. In: Dann, O. (Hg.): *Nationalismus in vorindustrieller Zeit*. München 1986.

ZOLTÁN TÓTH

MULTICULTURAL TRADITIONS OF HISTORICAL HUNGARY. A RESEARCH HYPOTHESIS

The multitude of social groups with ethnic differences was inherited from culturally variegated historical Hungary by successor states after its dismemberment in the peace treaties following World War I. According to our hypothesis, the traditions of late feudal period have survived under the youngest historical stratum of the modern national culture of these states and they constitute the basic structure of our social civilization. The general anthropological concept of tradition used in our hypothesis involves an inherited culture, characteristic of some social groups, which stands in contrast to that of other groups and is overfolded by always newer strata of periods and interethnic relations. Cultural traditions of historical Hungary were marked by feudal articulations even within the national versions of the same tradition. Our research emphasizes the relations between the national bourgeois culture, the-minority-culture of the middle classes of various ethnic groups and the variegated „mass culture”, the country's plebeian traditions.